

JERZY PELC

Przedmowa

Pod koniec drugiej kadencji przewodniczenia Komitetowi Etyki w Nauce przy Prezydium PAN spoglądam na przebytą drogę. Pierwszym zadaniem było takie zaprojektowanie składu KEN, aby to ogólnopolskie grono, do którego należą m.in. członkowie PAN i PAU, wyższych uczelni, instytutów i towarzystw naukowych, cieszyło się wysokim autorytetem oraz reprezentowało różne dziedziny i dyscypliny nauki, a także różne postawy światopoglądowe, skład zaś Prezydium KEN umożliwił i ułatwił współdziałanie obu Akademii.

Komitet zbiera się dwa razy w roku na spotkaniach złożonych z konferencji naukowej i z części organizacyjno-administracyjnej. Referaty i dyskusje na sympozjach naukowych były poświęcone kolejno: relacjom między etyką a nauką lub jej dziedzinami; kontynuowaniu przeglądu etycznej sytuacji w poszczególnych grupach nauk, rozpoczętego i prowadzonego przez prof. Kornela Gibińskiego, projektodawcę; inicjatora i długoletniego przewodniczącego KEN, a następnie przez prof. Mariusza M. Żydowę, mego poprzednika; wreszcie historycznym, psychicznym, socjalnym, ekonomicznym, politycznym itd. determinantom i następstwom obecnego stanu rzeczy oraz sposobom jego uzdrowienia. Część wyników tych sympozjów zawierają artykuły niniejszego tomu.

Zebrane spostrzeżenia, wzbogacone rezultatami dyskusji w Komitecie, uzasadniają przekonanie, iż pod względem etycznym ucierpiały nie tylko badania naukowe, lecz wszelkie dziedziny szeroko pojętego życia naukowego. Jego korozję powoduje rosnąca komercjalizacja, plagiaty, konflikty grupowych interesów, potęgowane wieloletowością, która wymusza lojalność wobec konkurujących pracodawców, związane z tym obumieranie krytyki naukowej, a więc i obniżanie poziomu wymagań przy kwalifikowaniu prac do wydania i kandydatów do awansu. Wśród tych zjawisk owe spektakularne, więc nagłaśniane przez media, a karane przez prawo, jak plagiaty i oszustwa naukowe, nie są najgroźniejsze, bo występują sporadycznie. Większe niebezpieczeństwo od przestępstw niosą nagminne tzw. drobne codzienne wykroczenia przeciw etyce w nauce. To, jak szybko się plenią, świadczy o bezkarności ich sprawców. Ci wiedzą, że na straży anonimowości złodzieja i oszusta stoją przepisy o ochronie danych osobowych, dobrą zaś pracę za „prawdziwe pieniądze” zapewni w niejednym miejscu amoralność tzw. rynku, na którym rzekomy „uniwersytet” czy „akademia”, a faktycznie firma sprzedająca dyplomy za minimum wymagań i maksimum zysku, otworzy ramiona przed każdym, kto w posagu wniesie tytuł naukowy niezbędny uczelni do uzyskania lub rozszerzenia uprawnień w zakresie nadawania stopni naukowych.

Na tle tych obserwacji wyrasta przeświadczenie, że pragnąc powstrzymać postęp choroby i przystąpić do jej leczenia, trzeba oddziaływać na cały organizm, w tym wypadku na wszelkie dziedziny życia nauki, nie tylko zaś na badania naukowe. A ponieważ wszelkie poczynania w obrębie nauki są nierozzerwalnie związane z innymi działaniami na obszarze życia społeczeństwa, zabiegi profilaktyczne i terapeutyczne nie mogą się ograniczać wyłącznie do sfery nauki. Powo-

dzenie więc wysiłków melioracyjnych wymaga, aby oprócz nauki objęły cały jej kontekst społeczny i uwzględniły genezę oraz przyczyny obecnego stanu rzeczy. Diagnozy te i prognozy wykazały, jak ważne jest takie skonsolidowanie poczynań dwóch czołowych instytucji naukowych, PAN i PAU, aby ich głos w zakresie etyki w nauce był – nie tylko przez środowisko naukowe – przyjmowany jako stanowisko najwyższego autorytetu. Udało się to osiągnąć, między innymi dzięki poparciu ze strony władz PAU, a w szczególności jej sekretarza generalnego, prof. Jerzego Wyrozumskiego, który zasiada też w Prezydium KEN PAN. Jednym z rezultatów tego porozumienia jest wspólne stanowisko KEN PAN i KEN PAU w sprawie, która stanowiła przedmiot organizacyjnej części wielu zebrań KEN PAN. Było nią zaprojektowanie instytucji, które by objęły swą działalnością wszelkie zagadnienia z obszaru etyki w nauce oraz reprezentowały stronę polską w gronach międzynarodowych zajmujących się tymi zagadnieniami. Projekt taki, opracowany przez prof. Marka Safjana, przedyskutowali członkowie KEN PAN będący profesorami nauk prawnych, następnie zaś kilkakrotnie wszyscy członkowie KEN PAN. Tekst, który w naszych rozmowach z prof. Safjanem uzyskał uszczegółowioną ostateczną formę, został zaakceptowany przez Komitet Etyki w Nauce PAU i przekazany władzom Akademii na posiedzeniu Prezydium PAN. Oto ów tekst tego projektu, ważny – jak sądzę – wynik działalności KEN: – Przewiduje się powołanie do życia dwóch instytucji czuwających nad etyką w życiu naukowym, wprawdzie odrębnych, ale współdziałających z sobą: Urzędu do spraw Etyki w Nauce (USEN) i Rady Etyki w Nauce (REN), obie nazwy są tymczasowe.

Urząd do spraw Etyki w Nauce (USEN)

Charakter i struktura

USEN to instytucja państwowa, zatrudniająca zarówno naukowców, jak urzędników, w liczbie wymaganej przez jej zadania (zob. niżej), działająca permanentnie, złożona z:

- a) kilku Sekcji, których liczbę i właściwości wyznaczy swoistość poszczególnych dziedzin (nie dyscyplin [!]) nauki,
- b) Zespołu Obserwatorów śledzących i wykrywających naruszenia zasad etyki w nauce oraz sygnalizujących o tym,
- c) Zespołu Orzekającego,
- d) Zespołu Rzecznika do spraw Etyki w Nauce,
- e) Pionu Administracyjno-Finansowego.

USEN zapraszały też ekspertów z zakresu badanych spraw. Do rozważenia pozostaje: czy zatrudnienie w działach (a)-(d) ma być kadencyjne czy na stałe, na etacie czy na kontrakcie, czy kandydatów do (a)-(d) proponują lub delegują instytucje bądź zespoły naukowe, np. KRASP, Państwowa Komisja Akredytacyjna, Centralna Komisja do spraw Tytułu Naukowego i Stopni Naukowych, Komisje Etyki przy PAN, PAU i resortach, czy są oni zatrudniani na podstawie konkursu, czy np. wyborów przeprowadzanych przez członków rad wydziału, rad naukowych i komitetów naukowych PAN i PAU.

Prezesem USEN mógłby być np. profesor zw. nauk prawnych i zarazem emerytowany sędzia Sądu Najwyższego. Funkcję zespołu koncepcyjnego, konsultacyjnego i opiniodawczego mogłaby wobec USEN, a zwłaszcza prezesa USEN, sprawować REN (o której niżej), wprawdzie niezależna od USEN, ale współdziałająca z nim z powodów merytorycznych.

USEN mógłby zostać utworzony jako organ administracji rządowej przy Prezesie Rady Ministrów lub przy Ministrze Nauki i Szkolnictwa Wyższego. W każdym z tych wypadków jego poszczególne sekcje pozostawałyby w stałym porozumieniu z resortami, które roztaczają opiekę nad odpowiednimi działami nauki i nauczania, a więc z wybranymi komisjami Sejmu i Senatu RP, Ministerstwa Edukacji Narodowej, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Zdrowia, Ministerstwa Sprawiedliwości itd., a zwłaszcza z Radą Etyki w Nauce (zob. niżej).

USEN rozporządzałby budżetowymi środkami w wysokości zapewniającej wykonywanie jego zadań statutowych. Zadania USEN:

- monitorowanie działań naukowców pod kątem zgodności z zasadami etyki w nauce;
- przyjmowanie do rozpatrzenia informacji o naruszaniu tych zasad;
- rozpatrywanie indywidualnych i konkretnych wypadków, zarówno na skutek informacji otrzymanej z zewnątrz, jak z własnej inicjatywy;
- występowanie jako instancja odwoławcza od decyzji komisji dyscyplinarnych w jednostkach naukowych;
- wydawanie i rozpowszechnianie biuletynu informującego o konkretnych wypadkach naruszenia zasad etyki w nauce;
- współdziałanie z REN, w szczególności dostarczanie jej materiałów do syntez opracowanych przez REN (zob. niżej);
- finansowanie wydatków administracyjnych i wydawniczych REN.

Kompetencje USEN:

- ocena pod względem etycznym, dokonywana w porozumieniu z REN, badań i innego rodzaju działalności naukowej;
- wydawanie certyfikacji na prowadzenie badań finansowanych z funduszy publicznych, tj. z budżetu lub ze źródeł międzynarodowych;
- prowadzenie postępowań w poszczególnych wypadkach naruszenia zasad etyki w nauce, m.in. składanie wniosków o: zawieszenie grantu, odmowę przyznania grantu, polecenie zwrotu grantu, zablokowanie drogi awansowania, ostrzeżenie przyszłego pracodawcy przed zatrudnieniem winnego, podanie do publicznej wiadomości jego danych osobowych itd.;
- kierowanie spraw na drogę sądową itd.

Określenia wymaga wzajemna relacja między USEN a: REN, Komitetami Etyki w Nauce w PAN, PAU oraz analogicznymi zespołami w resortach.

Rada Etyki w Nauce (REN)

Charakter i struktura

REN to zespół społeczny, złożony z cieszących się zaufaniem i szacunkiem w swym środowisku:

- a) uczonych reprezentujących wszystkie dziedziny nauki, oraz
- b) przedstawicieli innych zawodów, np. mediów, lub
- c) grup i stowarzyszeń społecznych, ogółem w liczbie nieprzekraczającej 35 członków i tyluż ich zastępców.

Kandydatów na członków i zastępców członków REN wysuwają PAN, PAU, towarzystwa naukowe, uczelnie wyższe i stowarzyszenia lub zespoły społeczne. Spośród wysuniętych kandydatów

zostaną wybrani członkowie i zastępcy członków REN w proporcji liczbowej wyważonej odpowiednio do autorytetu i liczebności gron wnioskujących – według ordynacji wyborczej, która zostanie opracowana wspólnie przez PAN i PAU. Zastępca członka REN bierze udział w obradach tylko pod nieobecność zastępowanego członka. Kadencja jest czteroletnia, z prawem do jednorazowej reelekcji. REN jest dla całego środowiska naukowego ciałem koncepcyjnym i opiniodawczym w kwestiach etyki w nauce, a zarazem zespołem doradczym prezesa USEN i Radą Naukową USEN, jednak nie jest częścią USEN, a prezes USEN nie jest zwierzchnikiem REN, przewodniczący zaś REN nie nadzoruje USEN. REN działa na zasadzie osobistego doświadczenia i autorytetu swych członków, sprawujących swe funkcje honorowo, oraz na zasadzie autorytetu instytucji i korporacji, których jest emanacją: PAN, PAU, akademickich uczelni wyższych, Państwowej Komisji Akredytacyjnej, KRASP, Centralnej Komisji ds. Tytułu Naukowego i Stopni Naukowych, towarzystw naukowych itd. Z nimi wszystkimi działa w porozumieniu i wymienia opinie. Struktura REN koresponduje ze strukturą USEN pod względem podziału na zespoły według dziedzin nauki, co sprzyja współdziałaniu odpowiadających sobie sekcji USEN i zespołów REN. Wśród zespołów REN jeden składa się z profesorów nauk prawnych, w innym zasiadają przedstawiciele etyki. Do Prezydium REN należą: przewodniczący, dwóch zastępców przewodniczącego, sekretarz naukowy i 3 członków Prezydium; co najmniej jeden z siedmiu członków Prezydium jest członkiem PAN i co najmniej jeden członkiem PAU; pomoc sekretarską zapewniają dwaj sekretarze techniczni. Koszty administracyjne i wydawnicze REN pokrywane są z funduszy USEN.

Zadania

Zadania REN są koncepcyjne, konsultacyjne i opiniodawcze w zakresie etyki w nauce. REN wykonuje te zadania dla instytucji państwowych, w szczególności dla USEN, oraz całego środowiska naukowego. Dla ich realizowania korzysta:

- (a) ze środków finansowych USEN,
- (b) z pomocy administracyjnej urzędników USEN działających na polecenie prezesa USEN.

Do zadań REN należy w szczególności:

- identyfikowanie *in abstracto*, tj. bez wymieniania danych osobowych ani czasu i miejsca zdarzenia, negatywnych zjawisk, praktyk i tendencji w zakresie nauki, oparte na konkretnych materiałach, dostarczonych zwłaszcza przez USEN;
- formułowanie stanowiska w zakresie najważniejszych problemów etyki w nauce, zwłaszcza w kwestiach kontrowersyjnych;
- określanie środków zaradczych i karnych w stosunku do łamiących zasady etyki w nauce; inicjowanie nowych rozwiązań wychowawczych, prawnych i organizacyjnych sprzyjających przestrzeganiu standardów etyki w nauce;
- opracowywanie ogólnych wytycznych polityki w zakresie etyki w nauce, oparte na analizie materiałów dostarczonych przez USEN, komisje dyscyplinarne w jednostkach naukowych bądź pochodzących z innych wiarygodnych źródeł;
- zwoływanie i przygotowanie pod względem teoretycznym debat i konferencji na temat etyki w nauce (ich strona organizacyjna, administracyjna i finansowa pozostaje w gestii USEN);
- publikowanie opinii REN, materiałów z konferencji REN, informacji o ważnych w skali świa-

- towej wydarzeniach w zakresie etyki w nauce (przy finansowej, organizacyjnej i technicznej pomocy USEN);
- udział inicjacyjny, koncepcyjny i konsultacyjny w pracach nad powołaniem Krajowej Rady do spraw Etyki;
 - udział koncepcyjny, konsultacyjny i opiniodawczy w działalności USEN polegający na funkcjonowaniu REN w charakterze Rady Naukowej USEN;
 - podtrzymywanie kontaktów i współdziałanie z polskimi i zagranicznymi instytucjami i zespołami, w których praktyce lub zainteresowaniach występują problemy etyki w nauce;
 - udział członkowski w wybranych międzynarodowych instytucjach i zespołach do spraw etyki w nauce (finansowany przez USEN);
 - udział w wybranych międzynarodowych lub ogólnopolskich kongresach, konferencjach i sympozjach z zakresu etyki w nauce, finansowany i wspomagany pod względem administracyjnym przez USEN.

Warszawa, sierpień 2010 r.